

IX. FEJEZET

A kutató mint mester

Fiatalkutatónk legyőzte a tudományos munka nehézségeit, elérkezett az alkotó tevékenységhez: képzeljük el őt a szelleme átörökítéséhez szükséges érettség és erő teljében. A nemes pályát végigfutotta, a szép álmot beteljesült. Nemzetközi tekintéllyé lett, a külföldi folyóiratok hódolattal említik a mester nevét. Kutatásainak eredetisége és fontossága díszhelyet biztosítanak neki a tudomány aranykönyvében.

Ezen díszes helyzetben a tudós előtt két lehetőség kínálkozik: vagy a terméketlen tanítói kötelességre korlátozni magát és egymagában elmélyülni laboratóriumi vállalkozásaiban, vagy pedig másokat is beavatni tanulmányi módszereibe, tehetségeket fejleszteni és evvel egy iskola tekintélyes fejevé lenni.

A két út közül a választás nem lehet kétséges. Igaz, hogy az egyedülvaló dolgozás csábító kielégülést és nyugalmat nyújt az önösségnek; a legkisebb erőlködés törvényének engedelmessé válnak avval, ha figyelmünket kizárólag a személyes kutatásra irányítjuk; evvel az elismerés és megbecsülés olyan halk környezetét teremtjük magunknak (és ez nagy előny), melyből kétségen kívül elmaradnak a túlságos lelke-

sedések és hódolatok megnyilvánulásai, de viszont hiányoznak az elkeserítő irigyek és versenytársak is. Csakhogy ezen kényelmes helyzet ellen fellázad a tudós apai ösztöne. Mi lesz a művemmel — kérdi —, ha elérkezik az öregség és hiányzik majd az erő megvédéséhez? Kik fognak felfedezéseim prioritása mellett síkraszállani, ha ellenfelek, vagy kevéssé lelkiismeretes utódok kisajátítják azokat, vagy ítélkezvén fölöttünk, megfélelkeznek róluk, vagy igazságtalanok?

Még az önösség szempontjából is nézve a dolgokat — az egészséges és helyén való önösségből —, fontosnak tartjuk, hogy a tudós szellemének továbbadására gondoljon. A feladat kétségen kívül nehéz. A mester tevékenysége két párhuzamos ágra szakad: a laboratóriumi munkára és a tanításra. A munkaköre ilyenformán megnövekszik ugyan, de fokozódnak az élvezetek is. A magasabbrendű igények kielégüléséhez csatlakozik a szellemi apaság gyönyöre és az a nemes önérték, hogy tanítói és hazafias kettős hivatását tökéletesen betöltötte. Most már nem fog szomorúan egyedül élni, ellenkezőleg, a rajongó tanítványok serege veszi körül, akik megértik a mester művét és tehetségük szerint fejlesztik és megörökítik azt.

Az utókor mindig hálás volt az iskolák alapítói iránt. Még tévedéseit is megbocsájtják, vagy kegyelemben mentetik annak, aki tudott követőket nevelni azoknak megértésére, illetőleg kijavítására. Aki lemond eszmék vetésétől, azt egoistának vagy mizantrópnak tartják. Mindenki azt fogja hinni róla, hogy saját gögösségének kielégítésére, nem pedig az emberiség számára dolgozott. És ha tehetségei nagyon kiválóak, inkább valami fajától elrugaszkodott torz lénynek fogják tartani, amely ezért nem is járul hozzá dicsőségének emelésére: az égből lehullt szellemi

meteornak, mely pillanatokig tündökölt, de képtelen volt múló tüzét másoknak átadni.

Szellemi utódokról gondoskodni, ez nemcsak nagyjelentőségű a tudós élete szempontjából, hanem egyben szociális szükséglet és kétségtelen kulturális feladat, melyre különösen a Spanyolországhoz hasonló országoknak van nagy szükségük, ahol a tudományos produkció jelentéktelen és szaggatott.

Szerencsétlen az a géniusz, amely társtalanul sarjadzott ki e népekből és utódok nélkül tűnt le! A szívós versengés száz és száz külföldi iskola és laboratórium között; a könyvek és füzetek végeláthatatlan sora, melyek egymás elől halásszák el az aktualitást; az egyetemi ifjúság bálványtostromló irányzata, mely arra törekszik, hogy mielőbb beérkezzék, saját egyéniségét érvényesítse és kidomborítsa; a tudósok teljes idegenkedése a visszamaradt népek nyelvétől és különösen a Német-, Francia- és Angolországban uralkodó irgalmatlan *sovinizmus* karöltve a szomorú nemzeti nemtörődömséggel, — mindezek a legáldatlanabb következményekkel fognak járni az ismert *elefántcsonttoronyban* ülő büszke remetére. Számos felfedezését kikerülhetetlenül idézeteikben lelkiismeretlen külföldi utánvizsgálóknak fogják tulajdonítani ezeknek még lelkiismeretlenebb tanítványai és honi könyvtárak pora fogja örökre belepni mindama tényeket, melyek idő multával értékesekké szoktak válni, ámde a közlés idején sokkal jelentéktelenebbeknek látszottak, sem hogy érdemes lett volna idegen nyelvre lefordítani. Ha az irodalomban és a történelemben, a szórákoztató és a látványos művészetekben elégséges tudósnak vagy kommentátornak lenni, a kőmor tudományban a visszakövetelőnek bölcsnek és tudósnak kell egyben lennie, már pedig a kultúrában vissza-

maradt országok nem bővelkednek bölcsekben!...

Tekintetbe kell továbbá venni, hogy ezek a kultúraszegény nemzetek tudománymívelőikből kisajtolják a legnagyobb tanítási szolgáltatmányt, pótolván csekély számukat termékenységük fokozásával.

Hogyan lehet ilyen körülmények között utódokat, illetőleg, ami még fontosabb: kezdeményező, magát a mestert felülmúló zseniket nevelni és emellett a kutatásoknak új irányokat is kijelölni?

Ezen a ponton egy fontos kérdés vetődik fel. Hogyan keletkezik a tudomány iránti ellenállhatatlan vonzalom?

Noha Fouillée, Ribot, Bernheim, Levy és sokan mások joggal mondták, hogy minden az agyba került eszme iparkodik cselekedetté átalakulni, mégis kétségtelen az is, hogy a legtöbb embernél az eszme vagy tudományos megismerés nem bír avval a feszerővel, hogy a befogadott igazságot áthasonítással vagy személyes hozzájárulással a látókör kibővítésének *cselekedetévé* tudná átalakítani.

Véleményünk szerint az ifjú akarata a minden szellemi győzelemhez szorosán fűződő etikai kielégülés előre való elképzeléséből nyeri az ösztönzést. A tudósok részéről való megbecsülés fokozza az önbecsülés érzelmét is, viszont ha lebecsülnek minket, mi is lebecsüljük önmagunkat. Ebből származik az a szükségesség, melyről sajnos gyakran megfélekednek, hogy a professzor nem annyira szóval, mint inkább példájával oltsa be unos-untalan a tanítványba annak a fölséges gyönyörnek és legmagasabb elégtételnek ideáját, melyet azon érzünk, ha az ismeretlentől elragadjuk titkait és saját nevünkkel hozunk kapcsolatba eredeti és hasznos eszmét.¹⁾

¹⁾ *Önéletrajzában* (p. 198) szerző Cisnerosnak ezt a szép

Ismeretes dolog, hogy az ifjúság utánzási hajlamánál fogva üzi a kiváló férfiak kultuszát, ezért lényeges akaratnevelő hatása volna annak, ha minden professzor igazi szeretettel vázolná mindama tudósok rövidrefogott anekdotikus életrajzát, akik a szakmát nevezetes módon fejlesztették: amivel valami hasonlót érhetne el, mint amit más szempontból A. Compté akart elérni a nagy férfiak iránti kultusszal; újabban Carlyle a *hősökről* írott könyvével; Emerson a *representative* vagy *superman* lelkes dicséretével, akiknek köszönhető a civilizáció minden haladása és haszna; és végül Ostwald *A nagy emberekről* szóló gyönyörű könyvével.

Mely jelekből következtethetünk a teremtő tehetségre és a tudományos kutatás iránti legyőzhetetlen hivatásra?

Igen súlyos, főbenjáró probléma, amelyen sokat vitatkoztak mélyenszántó gondolkodók és kiváló pedagógusok anélkül, hogy végleg eldöntötték volna. A nehézség abból származik, hogy nem elég felfedezni a laboratóriumi vizsgálatokra alkalmas éles elméket, hanem végleg meg is kell őket nyerni az eredeti igazság kultuszának.

Várhatunk-e jövőbeli tudósokat abból, ha nevelő szárnyaink alá vesszük a legkomolyabb, a legszorgalmasabb tanítványokat: pályázatokon a díjak és állások elkaparintóit?

Néha igen, de nem mindig. Ha ez a szabály csálthatatlan volna, igen könnyű lenne a professzor feladata: éppen csak a kiválóan képesítettekhez, illetőleg a katedrai állásokra elsősorban pályázókhoz kel-

mondását idézi: „*Fray ejemplo es el mejor predicador*”. Példa testvér a legjobb szónok. Fordító.

lene fordulnia. Amde a valóság gyakran rácsúfol az előrelátásra és elhervasztja a reményeket. Mert amiként a leghívőbb és legerényesebb emberek néha szörnyűséges egoisták, éppen úgy megesik, hogy a legnagyobb tehetségű ifjak igen gyakorlatias elmék, vagy embrionális állapotú nagyszerű financiális zsenik. Tanulnak és erőlködnek nem annyira a tudomány iránti szeretetből, hanem inkább azért, mert meg vannak győződve arról, hogy a tudás jó üzlet, hogy az iskolában szerzett jó hír szépen kamatoztatható a szellemi piacon és az akadémiai körökben.

Ha az olvasó mosolyog ezen a megjegyzésen, akkor legyen szíves idézze vissza egyszer emlékezetébe, mivé lettek a legkiválóbb iskolatársai, a magolás és szorgalom ama *monstrumai*, a professzor kedvencei, akiket legjobban kényeztettek — és szomorúan fogja látni, hogy ha nagyjából dús szociális pozíciókat is foglaltak el (ebben nem csalódtak), senki, vagy nagyon kevesen közülük emelkedtek fel a tudás ormaira, vagy váltak ki valamely nagy, de áldozatokat követelő politikai, társadalmi avagy ipari cselekedettel. Annál gyakoribb, hogy a legjobb tanulók között találkoznak szép számmal nyájtermészetűek: tanulmányosak, fegyelmezettek, de kezdeményezésre képtelenek, akik csupán a szülők vagy tanítók iránti vak engedelmességből élnek tanulmányaiknak, melyeknek testileg, lelkileg kimerülve jutnak a végére. Ki nem hallotta tanulmányaik befejeztével a tankönyv e rabjainak ajkán ezt az ismert szólamot: „Isten veled Horatius, akit annyira gyűlöltem“? . . .

Mennyivel inkább érdemlik meg a tapasztalt tanító megbecsülését azok a kissé féktelen, az első helyekért nem tülekedő, a hiúság csiklandozásai iránt érzéketlen tanulók, akiknek van gazdag, eleven fan-

táziájuk, akik tehetségük feleslegét irodalomra, rajzra, filozófiára és testet-lelket üdítő egyéb szórakozásokra pazarolják. Aki őket távolból figyeli, azt hihetné, hogy elfecsérelik, elvesztegetik magukat: valójában pedig erőket gyűjtenek és gyarapodnak. Ezek a szórakozott, nagylelkű, néha költői, de mindenkor romantikus ifjak két fontos tulajdonsággal bírnak, amelyeket a tanító nagyszerűen értékesíthet: megvetik a fényűzést és a magas akadémikus pozíciókat, azután lovagiasak és a nagy eszmények szerelmesei. Ellenében az előbbiekkal, akkor kezdenek tulajdonképpen tanulni, amikor elhagyják az iskolát. És nem ritkán tapasztalhatjuk, hogy valamilyen áldatlan munkától vagy határozott irányítás híján elcsigázottan bejönnek a laboratóriumba és kérnek technikai tanácsokat vagy tanulmányi témát. És egyikük-másikuk erőre is kap és győzedelmeskedik.

Mindamellet az előző vonások még nem adják a jövő tudós biztos képét. Vannak köztük álhatatlanok és ellanyhulók. Az említett tulajdonságok potenciális erők, amelyek azonban nem mindig lesznek élökké. A látszatoktól félrevezetett tanító könnyen abba a hibába eshetik, hogy laboratóriumi dilettánsokat nevel, vagy csillogó tehetségeket ugyan, amelyek azonban elmélyülő, kitartó munkára képtelenek.

Amiből megérthető, hogy a tudományos hivatottság diagnózisa nehéz. Szükséges tehát, hogy megbízhatóbb jelek után nézzünk, ha a hamis pénzt meg akarjuk különböztetni az igaztól.

Ostwald, aki *A nagy emberekről* szóló gyönyörű könyvében ugyanevvel a kérdéssel foglalkozik, azt mondja némi fentartásokkal, hogy a különösen hivatott tanulók arról ismerhetők fel, hogy nincsenek megelégedve avval, amit a rendes tanításon kapnak...

„A rendes tanítás mélység és terjedelem tekintetében az átlaghoz alkalmazkodik, a tehetséges tanuló pedig csakhamar érzi, hogy a nyújtott tudomány nemcsak mennyiségileg, hanem ami a fő, minőségileg is elégtelen, tehát többet akar”. És hozzáteszi: „a tudósnek legfontosabb sajátsága az eredetiség, vagyis az a képesség, hogy bizonyos dolgot másképpen tud látni, mint ahogy a tanítás azt bemutatja. Pontosság a munkában, önkritika, lelkiismeretesség is szükséges, de megfelelő neveléssel ezt mind utólag is meg lehet szerezni”.

Ostwald ezen megjegyzései találóak és sokszor helytállóak. Mindazonáltal, hogy hasznukat lássuk, szükséges, hogy a mester szíves viszonyt tartson fenn tanítványával; hogy laboratóriumi társalgásaiban közös munkába fogott pajtásainak tekintse őket, közvetlenségre és őszinte véleménynyilvánításra szoktassa őket. Ezen a módon a mester könnyűszerrel beláthat tanítványainak belsejébe és ítéletet alkothat érzelmeik minemüségéről és erejéről. Azért az Ostwald-féle szabály mégis néha csütörtököt mond. A törekvő, a tankönyvek leírásaitól és a tudományos elméletektől ki nem elégített ifjú lehet nemesjellemű és éleselméjű, csakhogy hiányozhatik belőle a kitartás és a fegyelmezettség. Még gyakrabban előfordul, hogy a jövődöbeli kutató nagyon félénk; a mester iránt érzett tisztelete, továbbá a veleszületett rokonszenves szerénysége megtiltják neki, hogy felvilágosítást kérjen elméleti kételyeit illetően, vagy újabb megoldási kísérletei felől. Ha ilyen esetben a professzor a szerénységet korlátoltságnak nézné, akkor nem fogja a jövődöbeli kutatót sem nem helyesen vezetni, sem nem helyesen ösztönözni.

Valamivel biztosabbnak, de azért nem csalhatat-

lannak tartjuk a következő útmutatásokat, melyek között a pszichológus diagnoszta vegyesen találhat szubjektív és objektív ismertetőjeleket.

Szubjektive a kutatásra alkalmas ifjú a következő jellemvonásokkal bír: izzó, de öntudatos és megfontolt hazafiasság, mely távol áll bizonyos hazafiak — vagy jobban mondva hazaffyak — jámbor optimizmusától, akik négy-öt honi nagy névnek a vitába való dobásával elintéztnek hiszik nemzetük döntő közreműködését az egyetemes kultúrában. A mi ifjúnk mélyen fájlalja e közreműködés szegénységét és soványságát. A külföldi kritika súlyos, de alapjában igaz ítéletére, mellyel tudósaink és filozófusaink terméketlenül, továbbá egészséges és helyénvaló szkepticizmusa nagyzó ígéretekkkel, hanem élesíti fegyvereit, fogadalmat téve, hogy minden erejével a természet elleni általános küzdelemben veti magát. A mi szárnyát bontogató tudósunk azonkívül az igazság komoly szeretete által, továbbá egészséges és helyénvaló szkepticizmusa által tűnik ki. Nagyravágyó, de nagyravágyása nemes és megbocsájtható: ki akar emelkedni a köznapias környezetből és nevét nagy vállalkozással egybekapcsolni.

Objektive: a tudósjelölt váltsa be mindenki szemeláttára a fenti ígéreteket. Ha a fiatal kutató nem adta próbáját cselekvőképességének, ha nem bizonyította be tényleg, hogy tud eredményesen dolgozni, akkor annak lehetünk kitéve, hogy eggyel több lelkes újítót neveltünk, aki nagyszerűen tud irányokat mutatni, de ő maga sohasem érkezik el a tulsó partra. De ha az ifjú lelkesedik a laboratóriumi munkáért, ha fáradhatatlan munkaerejű, ha — és ez a lényeges — (ez az, amit a legbiztosabb objektív jelnek tartunk) ha észrevesszük, hogy súlyos áldozatok árán,

multságaitól és szórakozásaitól megvont penzen be-
rendez magának kis laboratóriumot, ahol mohón ke-
resi a technikai tökéletesedést, hogy személyesen
győződjék meg a kiváló tudósok felfedezéseiről, ...
akkor a professzor habozás nélkül ölelje magához,
segítse és egyengesse útját, mert *igazi hivatottságra
mutat mindig, ha az ifjú, hátat fordítván az idejebeli
élvezeteknek, feláldozza idejét és anyagi javait.*

Világos, hogy a vonzalom — még ha legőszintébb
és legrajongóbb is — néha csalékony. A hivatottság
még nem rátermettséggé és a rátermetség sem bizto-
sítja a sikert. Ennek sokféle titka van, tekintve, hogy
hivatottságon és rátermettségen túl még egyéb minden-
féle feltételei vannak, például: éleslátás a gazdag erek
feltárásához, az új eszmék iránti fogékonyság, mély és
biztos kritikai érzék, kitűnő bibliográfiai és módszer-
tani tájékozottság és nem utoljára bizonyos filozófiai
szellem. Ezek a kisegítő követelmények azonban majd-
nem mind utólag is megszerezhetők. Egyet-mást rá
kell bízunk a mester befolyására és az utánczás át-
alakító hatalmára.

Mindent egybevetve: a jövő tudós izzó hazafi,
aki ég a vágytól, hogy önmagának és hazájának di-
csőséget szerezzen; rajongója az eredetiségnek; kö-
zömbös fényűzés és polgári szórakozások iránt; in-
kább a tett, mint a szó embere; fáradhatatlan olvasó
és végül képes minden lemondásra és önmegettagadásra,
hogy megvalósítsa nemes álmát: a tudomány egén új
csillagot a maga nevére keresztelni.

Kritikai optimizmus. Már jeleztük előbb, hogy az
igazi mesternek fáradhatatlanul kell tanítványába
azt az eszmét beoltani, hogy a tudomány folytonosan
átalakul, egyre halad és gyarapszik, anélkül, hogy
valaha is elérné teljes kifejlődését és hogy igaz aka-

rással mindannyian hozzájárulhatunk egy-egy homokszemmel a haladás imponáló monumentumához.

Ugyanerre ösztönözzön minket a *nemzeti optimizmus*, vagyis az erős hit fajunk hivatottságában és jövőjében.

Magától értetődőleg az ilyen optimizmusnak nem szabad vaknak, hanem okosnak és előrelátónak kell lennie. Távolságban a sok szűk látókörű politikust és nem kevés híri katedrai kiválóságot jellemző kicsinyes és önelégült felfuvalkodottságtól, a jó mester legyen tudatában nemzeti kulturátlanságunknak és tudományos szegénységünknek. Mindig gondoljon rá, hogy Spanyolország századok óta adósa a civilizációnak és ha még soká vergődünk ebben a szégyenletes állapotban, Európa elfogja veszíteni türelmét és ki fog közösködni bennünket. Kritizáljon, de dolgozzék. Bírálgasson és ha kell, ostorozza a lustákat, de ne nézzen hátra és keze ott legyen az eke szarván.

Erre a hazafias optimizmusra, melyet Godó *paradoxsz optimizmusnak* nevezett és amelyre jobban illik a *kritikai optimizmus* neve, célzott többek között a nagy Costa, kinek kiáltó szava ostorként csapott a késedelmezők hátára és a hazafiatlanok arcába; és újabb időben Ortega Grasset, a kitűnő író és gondolkodó, aki szellemi szegénységünknek, politikai és adminisztratív korruptségünknek teljes felismerését tartja Spanyolország kulturális és etikai megújítása elengedhetetlen feltételének.

Hogyan vezessük a fiatal kutatót. Ha összeválogattuk szellemi családunkat, akkor azt nevelnünk és kemény munkára kell fogjunk. Gyermekes és vakmerő volna szívós és megfelelő előkészület nélkül szigorú nemzetközi küzdelem jellegével bíró tudományos tornára benevezni.

A mester kötelessége, hogy ezt az előkészületet megkönnyítse avval, hogy a tanítványt utba igazítja, felhívja figyelmét a kutatás még megmunkálatlan területeire, irányítja bibliográfiai tanulmányait és végül rászorítja mindama segédforrások és ügyességek elsajátítására, amelyek javára válhatnak (rajz, mikro-fotográfia, nyelvek, hiven és pontosan leírni, stb.). Kötelességévé kell tennie, hogy nevelését ebben a tekintetben minél előbb egészítse ki, hogy megszabaduljon a megalázó segítségtől, mely amugy sem tarthat örökké.

Ha a professzor ennyire jutott a tanítvány képességeinek fejlesztésében, próbára kell őt tennie avval, hogy olyan témát ad neki, amelyik még nem kíván nagy és hosszantartó erőlködést, valami olyasfélét, ami a mester alapvető munkájának származéka vagy mellékajtaja.

Miként tudjuk, az ifjuság arra hajlik, hogy nagy problémákra vesse magát, hogy nagy fába vágja fejszójét. Az ilyen elkedvetlenítő balsikerhez vezető ambíciókat meg kell nyesni, megmagyarázván a kezdőnek a könnyebb kérdésekkel való foglalkozás célszerűségét: kisebb a tévedés lehetősége és ha már téved, nincsen kitéve a nevetségesség szégyenének. Időmultával a technikai készség és a spekuláló képesség tökéletesítésével eljön az alkalom a megálmodott nagy mű nyélbeütésére.

Amikor az újonc kutató már a saját lábán tud járni, akkor a mester oltsa lelkébe az eredetiség vágyát. Azután arra kell törekedni, hogy teljes elfogulatlansággal közvetítsük neki az új eszméket, még ha azok nem is egyeznek meg az iskola felfogásával. A mester legnagyobb dicsősége nem az, hogy őt követő, hanem az, hogy őt felülmuló tanítványokat neveljen.

Tökéletesen új szellemeket teremteni, a haladás gépébe, amennyire csak telik, eddig példátlan alkatrészeket beleilleszteni — ez volna a legmagasabb ideál. Simulékony és kicserélhető alkatrészek képzése mellett szól, hogy a mester többet foglalkozott önmagával, mint hazájával és a tudománnyal.

Szabadjon azt is megmondani, hogy az iskola fejének könyveiben és monográfiáiban teljes igazságot kell szolgáltatnia tanítványainak, nemcsak lelkiismeretesen idézván munkáikat, hanem úgy is, hogy szives szeretettel utal rájuk. Nem annyira szerénységből, mint inkább szellemi ivadékaik iránti szeretetből elfogja hallgatni személyes közreműködését. Evvel növeli a fiatal tudós hitelét, kinek műve csakhamar bizalmat és rokonszenvet fog ébresztetni külföldön.

A kezdő első munkájának megjelenésekor nem egy tudós szerző a maga nevét is odairja a tanítványáé mellé: jelezvén evvel bizonyos fokú munkarészséget, ami méltányos ugyan, de kevésbé nagylelkű.

Mivel ez a kezdő munka amúgy sem a mesternek úgyszólván kizárólagos terméke, jobbnak véljük a tanítványt megkímélni a kívülről jött inspiráció némileg lealázó látszatától. Evvel a fiatal kutató izelítőt kap az önállóság felséges ízéből. Nagyon ritkán fordul elő, hogy aki egyszer megkóstolta, ne élne vele újból és ne törekednék, hogy reá méltó legyen.

Főöslegesen talán a mestereket figyelmeztetni, hogy nevelésük és vezetésük örvén ne éljenek vissza nagyon neveltjeik irodalmi tevékenységével. Ez a csúnya önzésről tanuskodó visszaélés néhány külföldi iskolában tapasztalható, ahol a tanonc, mint némely mesterségben, a tanításért inaséveinek kizsákmányolásával fizet. Hány monumentális munka beszélhetne inkább mint a szerző termékenységről, a fiatal

munkatársak tapintatáról és szerénységéről ama távoli remény fejében, hogy szellemi vezérük egy napon majdan tekintélyes állásba fogja őket segíteni és elhelyezni.

A korral járó elernyedés és leginkább a méltóságok és jövedelmek hajhászása szokta némelykor a tudósokat erre a bűnös kizsákmányolásra csábítani, amely nem méltó egy becsületes élethez és a komoly állhatatos munkához. Ha becsületben éltünk, haljunk is meg becsületben. Elégedjék meg mindenki a maga érdemeivel. Elég jutalom a mesternek az a tudat, hogy szunnyadó tevékenységeket ébresztett fel és alkotó elméket képzett. Ha akár az érzékszervek tompulása, akár az akarat gyengülése kikezdi az öreg embernek a kutató munkához szükséges erejét, hagyja el habozás nélkül a parancsnoki hidat. Csak azt tanítjuk jól, amit végigcsinálunk: aki nem kutat, az ne tanítson kutatni. Nagy bölcsesség van abban, ha Gracián azt tanácsolja: *könnyü szíveddel lemondani*. Ha fáj is: bizonyos korban fel kell adni a tanítást, nehogy a tanítás feladjon minket.

Emellett a kiérdemesült professzorra még mindig vár nemes hivatás. Ha gyöngé keze már nem tudja tartani a csákányt, akkor foglalkozzék a mások bányászta érc finomításával: írja meg visszavonultságának csendjében a tudomány történetét vagy filozófiáját.¹⁾ Senki sem tudja ezt jobban feltárni, mint aki átélte eseményeit és aki közlőrl tapasztalta a súlyos spekulatív nehézségeket.

¹⁾ A természet az aggok iránti kegyelmében az agyvelőt felruházta avval a kiváltsággal, hogy minden más szervnél jobban áll ellen a degeneráció irgalmatlan folyamatának.